

זהויות מצטמצמות: סיפורן של רחל מכבי, ז'קלין כהנוב ולילא מוראד בסבך הזהויות

של הקהילה היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים | עופר גבאי

המחצית הראשונה של המאה העשרים הייתה תקופה של שגשוג ופריחה לקהילה היהודית במצרים. היהודים במצרים השתלבו בליברליזם ופיתחו זהות בורגנית קוסמופוליטית שהשתלבה היטב עם זהותה של האליטה המצרית באותה התקופה. תהליכים שונים בתוך החברה המצרית ומחוץ לה הובילו להתחזקותן של מגמות לאומניות ולהתנגשות בין הזהות היהודית והזהות המצרית. מאמר זה בוחן את סיפורן של שלוש נשים בנות הדור שחוו את תהליך זה: לילא מוראד, ז'קלין כהנוב ורחל מכבי, שלושתן ילידות השנים 1915 עד 1918, ומתחקה אחר התהליך שהולך כל אחת מהן לבחור בזהות אחרת בתוך קונפליקט הזהויות: מצרית, לבנטינית וציונית. המאמר עושה שימוש במחקר מיקרו-היסטורי המאפשר, דרך סיפורים אישיים של דמויות ספציפיות, לספר סיפור רחב יותר. שלוש הנשים משתייכות לאותו דור ביולוגי, והמאמר משתמש במושג של קרל מנהיים "יחידה דורית" כדי להבחין בין קבוצות בעלות דעות שונות באותו דור ביולוגי, ולהראות איך בחירותיהן של שלוש הנשים משקפות יחידות שונות של אותו הדור. רחל מכבי וז'קלין כהנוב כתבו על חייהן, והמאמר עושה שימוש במקורות הללו ובמקורות משניים הנסמכים על כתיבתן; ואילו במקרה של לילא מוראד, המאמר מתבסס בעיקר על ספרות משנית שנכתבה עליה ובמידה מסוימת גם על סרטיה.

מילות מפתח: מצרים, יהודים, דור, זהות.

המחצית הראשונה של המאה העשרים הייתה תקופה של שגשוג לקהילה היהודית במצרים, והיא אף מכונה לעיתים "תור הזהב של יהודי מצרים".¹ המצב הפוליטי והחברתי במצרים באותה עת אפשר ליהודים להתגאות בזהותם המצרית במקביל לזהותם היהודית ולתפיסותיהם הציוניות, שעה שרבים מבני היהדות הבורגנית התחנכו במוסדות אירופיים וזיהו עצמם כאירופאים. עם זאת, תהליכים פנימיים שחלו במצרים מחד גיסא, והסכסוך המתהווה עם ישראל מאידך גיסא, הובילו להתנגשות בין הזהות המצרית לזהויות האחרות. לאור זאת, אנשים שונים מבני הקהילה היהודית במצרים בחרו בדרכי התמודדות שונות.² מאמר זה מבקש לבחון שלוש דרכי התמודדות שונות דרך סיפורן של שלוש נשים יהודיות: רחל מכבי, ז'קלין כהנוב ולילא מוראד, אשר נולדו במצרים בין 1915 ל-1918 למשפחות ממעמד בינוני או בינוני-גבוה. דרך סיפורן מבקש המאמר לשקף תהליכי עיצוב זהות של יהודים במצרים באותה התקופה.

¹ עדה אהרוני, **עידן הזהב של יהודי מצרים – עקירה ותקומה בישראל: תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה-20** (חולון: אוריון הוצאת ספרים, 2014); לבנה זמיר, **תור הזהב של יהודי מצרים בעת החדשה והאופציה היס-תיכונית לאיחוד בין עמי האזור** (תל אביב: כנס הפקות, 2008).

² Gudrun Krämer, *The Jews in Modern Egypt, 1914–1952* (London: I. B. Tauris, 1989), 15–30, 194–195.

בחינת סיפור חייה של דמות היסטורית מאפשרת לבחון את הבחירות שעושים יחידים בהתמודדותם עם סבך המבנים חברתיים שבתוכם הם חיים. הבחירות הללו מושפעות מצד אחד מן הנסיבות המולדות של האדם: נסיבות הזמן והמקום, נסיבות הקשורות לשייכות אתנית ודתית, ונסיבות מגדריות ומעמדיות; לצד זאת הן מושפעות גם מנסיבות החיים האישיות. דרך בחינת ההקשרים ההיסטוריים ניתן ללמוד מהביוגרפיות על הקבוצות הרחבות שאליהן משתייכים נושאי הביוגרפיות.³ בחינת סיפורי חייהן של שלוש הנשים מאפשרת לבחון את הקהילה היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים בכללותה, ואת האופן שבו נדרשו חברי וחברות הקהילה לבחון את הזהויות המרובות שהחזיקו בהן בתקופה שבה נאלצו לבחור ביניהן.

שלוש הנשים שבהן עוסק המאמר הן בנות אותו דור גילי ונולדו במקומות דומים, אולם כל אחת מהן בחרה בחירות שונות. קארל מנהיים (Mannheim) הגדיר "דור ממשי" כמשתתפים שנחשפו לאותם אירועים היסטוריים וסימפטומים חברתיים ואינטלקטואליים שעיצבו את מהלך חייהם. כך לדוגמה, איכרים מאזור מרוחק מהמרכז ועירוניים בני המעמד הבינוני לא בהכרח מרכיבים יחדיו דור ממשי אחד, גם אם הם נולדו באותו מרחב גאוגרפי. בתוך דור ממשי, ממשיך מנהיים, ישנן קבוצות שונות. כל קבוצה מכונה יחידה דורית, והיא מתעצבת לאור אירוע מעצב ודרך מידע מנטלי משותף שיוצר רעיונות משותפים, חוויות משותפות ותרבות משותפת.⁴

תהליכים טרום-לאומיים החלו במצרים כבר מאמצע המאה התשע-עשרה,⁵ אולם הכיבוש הבריטי שהחל בשנת 1882 זירז את התהוותה של תנועה לאומית מצרית. תנועה זו הובלה על ידי אליטה ממוצא עות'מאני שקידמה לאומיות חילונית, ליברלית וסובלנית למיעוטים דתיים. היא הגיעה לשיאה עם מהפכת 1919, שהובילה לביטול הפרוטקטורט הבריטי (גם אם לא לעזיבה מוחלטת של הבריטים) ב-1922, וכינונה של חוקה פרלמנטרית ליברלית ב-1923. השגשוג באירופה אפשר גם למצרים לשגשג, ובשנות העשרים הליברליות גובתה על ידי שפע כלכלי. עם זאת, השפל הכלכלי שחל בשנת 1929 והשפעותיו בשנות השלושים, לצד העובדה שלמרות הבטחותיהם הבריטים לא עזבו את מצרים, חשפו את בעיותיו של המשטר. תנועות חוץ-פרלמנטריות שהושפעו מעליית המשטר הפשיסטי באיטליה, המשטר הנאצי בגרמניה, ומהמרד הערבי הגדול בארץ ישראל/פלסטין ב-1936, הובילו חזון חדש של לאומיות מצרית – אשר דחה את הלאומיות הליברלית, ואימץ לאומיות מצרית שבמרכזה ערבויות ואסלאם. חגי ארליך מכנה

³ מירה צורף, "מיי זיאדה – ביוגרפיה חברתית-תרבותית: מסע מן האישי אל הקולקטיבי" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2005), 9-1; Edmund Burke, *Struggle and Survival in the Modern Middle East* (London: I. B. Tauris, 1993), 1-30.

Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, ed. Paul Kecskemeti (New York, NY: Oxford University Press, 1952), 303-307.

Adam Mestyan, *Arab Patriotism: The Ideology and Culture of Power in Late Ottoman Egypt* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017).

את הדור שהתאכזב מהליברליזם ויצא נגד המשטר הליברלי והבריטים "דור שנות השלושים", וטוען שהמחאות שלו היו אירוע מכונן שהוביל את בני אותו דור למהפכת הקצינים ב-1952.⁶

קהילה יהודית ישבה במצרים דורות רבים, אך החל מאמצע המאה התשע-עשרה החלו להגר אליה גם יהודים מאירופה ומרחבי האימפריה העות'מאנית, בשל ההזדמנויות הכלכליות והחברתיות שרבו במצרים באותה התקופה. ההגירה הגדילה משמעותית את הקהילה היהודית במצרים, בעיקר בשתי הערים הגדולות קהיר ואלכסנדריה. על פי הערכות, בשנת 1857 חיו במצרים כ-5,000 יהודים בלבד, ואילו בשנת 1948 חיו בה למעלה מ-100,000 יהודים. בשל חוק הקפיטולציות שאפשר לתושבים לא מוסלמים להחזיק באזרחות אירופית, היהודים היו בעלי יתרון כלכלי ומשפטי על שכניהם המוסלמים, ושימשו מעין גורם מתווך מול האירופאים. הם ניצלו זאת והפכו לכוח כלכלי משמעותי במצרים בתחילת המאה העשרים.⁷

הלאומיות הליברלית הכילה את היהודים בתוך המצריות מאחר שהדת לא הייתה קריטריון מרכזי בה, והקהילה השתלבה בפוליטיקה המצרית. אולם המגמות הגוברות של התרכזות הלאומיות בערביות ובאסלאם בשנות השלושים, בשילוב עם התפתחות הסכסוך בארץ ישראל/פלסטין, הובילו לתהליך הדרתם של היהודים מהציבוריות המצרית המרכזית. הדבר הוביל להתחדדות השייכות היהודית בקרב בני הקהילה ולחיבורם לציונות. עם החרפת הסכסוך היטשטשה בקרב חלק מהציבור המצרי ההפרדה בין היהודים במצרים לבין היישוב היהודי בארץ ישראל, ונוצר קישור בין הציונות והיהודים לבין הקולוניאליזם הבריטי. תהליך זה הגיע לשיא במהומות אנטי-יהודיות שחלו ביום השנה להצהרת בלפור ב-1945, והוא החרף עם פרוץ מלחמת 1948, שבה נלחמה מצרים בישראל. בעקבות תהליכים אלה יהודים רבים עזבו את מצרים, חלקם לישראל ואחרים לאירופה.⁸

בין 60%-70% מהיהודים במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים היו עירוניים ממעמד הביניים, והם עסקו בעיקר בבנקאות, מסחר, פקידות, מנהל ומקצועות חופשיים. אולם מה שהגדיר אותם

---

⁶ חגי ארליך, **נוער ופוליטיקה במזרח התיכון: דורות ומשברי זהות** (תל אביב: משרד הביטחון, 1998), 39-50, 87-106; פאניוטיס ג'רסימוף וטיקוויטיס, **תולדותיה של מצרים: ממוחמד עלי עד סאדאת** (ירושלים: מאגנס, 1983), 245-363; Israel Gershoni and James P. Jankowski, *Egypt Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood 1900-1930* (New York, NY: Oxford University Press, 1986), 40-54.

⁷ ליאת מגיד אלון, "הבורגנות היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים: פרספקטיבה של מגדר ומשפחה" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2018), 3-5; Najat Abdulhaq, *Jewish and Greek Communities in Egypt* (London: I. B. Tauris & Company, Limited, 2016), 76-81, 120-123; Joel Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry: Culture, Politics, and the Formation of the Modern Diaspora* (Berkeley, CA: University of California Press, 1998), 63-71; Laskier, *The Jews of Egypt, 1920-1970: In the Midst of Zionism, Anti-Semitism, and the Middle East Conflict* (New York, NY: New York University Press, 1992), 85-87.

⁸ מגיד אלון, "הבורגנות היהודית במצרים", 59-60; Dario Miccoli, *Histories of the Jews of Egypt: An Imagined Bourgeoisie 1880s-1950s* (Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015), 76-82.

כמעמד לא היה בהכרח מעמד הכלכלי, אלא מסגרת של פרקטיקות חברתיות ותרבותיות שדרו מיקולי (Miccoli) כינה "בורגנות מדומיינת". אותה קבוצה בורגנית תפסה את עצמה כמעין קבוצה אירופית מודרנית, שפתה המרכזית הייתה צרפתית – שהייתה גם שפת האליטה המצרית הלא-יהודית, ובניה ובנותיה התחנכו במסגרות חינוך אירופיות ונהנו מתרבות פנאי בסגנון אירופי. אותם בורגנים יהודים יצאו מתוך השכונות היהודיות המסורתיות אל שכונות בעיצוב מודרני, והפרידו את עצמם מהיהודים שנשארו באותן השכונות, ששפתם המרכזית הייתה ערבית ולא הצרפתית הבורגנית. יחד עם זאת, קבוצה זו לא הייתה אירופאית לחלוטין, והיא שמרה על מרכיבים מקומיים יהודיים ומצריים. על כן היא נתפסה כקבוצה לבנטינית – מושג שהתייחס לקבוצות מזרח-תיכוניות בעלות זהות היברידית, ששילבו בין מזרח ומערב.⁹ שלוש הנשים שבהן עוסק המאמר השתייכו לבורגנות היהודית, על אף שמעמדן החברתי-כלכלי לא היה זהה. המאמר מבקש לבחון כיצד הן עיצבו את זהותן במציאות המשתנה במצרים דרך המפגש שלהן עם דמויות יהודיות ולא יהודיות משמעותיות, מסגרות חינוך, השפות שבהן דיברו, מפגשן עם המודרניות ועם המסורת ויחסן לזהותן המצרית והיהודית. לבסוף מציג המאמר כיצד הגורמים הללו הביאו כל אחת מהן להזדהות עם זהות שונה.¹⁰

ילדות בעשור הראשון והשני של המאה העשרים

רחל מכבי: ילדות במשפחה חשובה באלכסנדריה

רחל מכבי נולדה בשנת 1915 באלכסנדריה בשם מרי-לואיז גרין, כבכורה מבין שתי בנות במשפחה מבוססת ממעמד בינוני-גבוה. שני הוריה היו צאצאים למשפחות יהודיות עשירות במצרים. בעת היוולדה שררה תקופה שלווה בקהילה היהודית באלכסנדריה, אחד משני ריכוזי היהודים הגדולים במצרים. מכבי תיארה את ילדותה כחיי שפע רגועים ושקטים, ללא מודעות למתחים הסובבים את חיי משפחתה במצרים באותה התקופה.¹¹

ג'אנין, אמה של מכבי, הייתה בת למשפחת מנשה, משפחה עשירה ומרכזית מאוד בקהילה היהודית במצרים. אף שהיא חיה במצרים היא תפסה עצמה כאירופאית, דיברה רק מילים ספורות בערבית וקראה בצרפתית. מכבי תיארה את אמה כחילונית וציונית נלהבת, שבילדותה הייתה מקריאה לה סיפורי

⁹ מגיד אלון, "הבורגנות היהודית במצרים", 7-15, 59-67; Miccoli, *Histories of the Jews*, 189-194.

¹⁰ סייג חשוב הוא כי כל המקורות שעליהם מתבסס המאמר לגבי סיפורן של רחל מכבי וז'קלין כהנוב הם טקסטים שהן עצמן כתבו לאחר עזיבתן את מצרים, ורובם נכתבו בישראל. ייתכן בהחלט שהאופן שבו תיארו את מצרים ואת זהותן וחוויתן הושפע מהשיח הישראלי הביקורתי על מצרים בתקופת הכתיבה, וכן מהצורך להתנער מזהויות "גלותיות" ובפרט מזרחיות בשנות החמישים והשישים בישראל. ליאת מגיד אלון מתייחסת לנושא בצורה דומה במחקרה, שהוא רחב עשרות מונים. אך דווקא תוצאות מחקרה מחזקות את אמיתות תיאוריהן של מכבי וכהנוב בדיעבד, אם כי כאמור, גם תוצאות אלו עלולות להיות מוטות באותה ההטיה. ראו: מגיד אלון, "הבורגנות היהודית במצרים", 56.

¹¹ אילנה רוזן, "מנעי קולך: קריאה ספרותית-תרבותית בזיכרונות רחל מכבי", **מגדר** 4 (2014): 1-5; רחל מכבי, **מצרים שלי** (מרחביה: ספרית פועלים, 1968), 55-57; 53; Beinin, *The dispersion of Egyptian Jewry*, 53.

תנ"ך כדי לחברה לציונות.¹² אביה היה בן לאב אשכנזי דתי ואם ממשפחת קטאוי, מהמשפחות העשירות ביותר בקהילה היהודית במצרים. הוא היה יוצא דופן בסביבתה, משום שהיה היחיד שקרא ערבית. מכבי הגדירה אותו כחיבור בין מזרח למערב: לבושו היה מערבי, ולצד זאת הוא החזיק קמעות מזרחיים נגד עין הרע ונהג להתפלל בחדרו עם טלית, אך ללא כיפה. הוא גדל בקהיר ולמד ערבית ואנגלית בבית ספר ממשלתי. לאחר לימודיו עבד בבית חרושת לסוכר, הוכשר כאגרונום וניהל אחוזות וכפרים בשביל עשירי מצרים. כמו כן היה חבר מועצה בעיריית אלכסנדריה. בתפקידים אלה פגש אנשים שונים מהחברה המצרית, בהם מוסלמים, קופטים, יוונים ועוד. מלבד עיסוקים אלו הוא גם היה פעיל בקהילה היהודית ובתנועה הציונית. בסוף שנות העשרים ניהל האב את הארגון היהודי "בני ברית" באלכסנדריה, ונחשב ל"כוכב העולה" של הציונות בעיר.¹³

אחד הזיכרונות הראשונים שפותחים את ספרה של מכבי **מצרים שלי** הוא הפגנות התמיכה בסעד זע'לול, מנהיג התנועה הלאומית המצרית, מחוץ לביתה באלכסנדריה. יהודים רבים תמכו במטרות של זע'לול ושל מפלגת הוופד, שקראו לשחרור מהשלטון הבריטי והקמת מדינה מצרית ליברלית עצמאית.¹⁴ אולם מכבי ראתה בילדותה את המפגינים הללו כהמון מצרי אלים ומפחיד, ולפי תיאורה היא חשבה "שעולם המצרים הוא מפחיד, גועש המונים, פולט זעקות זעם".¹⁵ בדומה לרוב הקהילה היהודית סביבה, גם במשפחתה של מכבי השפה המרכזית הייתה צרפתית. הקהילה היהודית מהמעמד הבינוני והגבוה הייתה מופרדת מהחברה המצרית הערבית, ובילדותה מכבי כמעט שלא באה במגע עימה. עם זאת היא תיארה מפגשים של הוריה עם האליטה, שהייתה ברובה עות'מאנית מוסלמית. בספרה היא הגדירה את משפחתה כחלק מ"תושבי מצרים האירופיים".¹⁶

כאשר הייתה מכבי בת שש, הביאו הוריה לביתם אומנת איטלקייה שלימדה אותה קרוא וכתוב בצרפתית. בתקופה שאחרי מלחמת העולם הראשונה, רוב היהודים מהמעמד הבינוני והגבוה שלחו את ילדיהם לבתי ספר פרטיים זרים, וגם מכבי נשלחה אל הגימנסיה הצרפתית לאחר תקופה של לימודים בביתה. כיתת הגימנסיה מנתה כ-40 תלמידות, כמחציתן ממוצא יהודי והיתר יווניות, מאלטיזיות, ארמניות וצרפתיות או צרפתיות למחצה. בכיתה חל איסור על הדגשת הלאומיות או המוצא. עם זאת, כאשר רצתה

---

¹² רות קמחי, **ציונות בצל הפירמידות: התנועה הציונית במצרים 1918–1948** (תל אביב: עם עובד, 2009); מכבי, **מצרים שלי**, 41–42, 31–32, 16–18.

¹³ משה דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית המצרית הייתה ידידה של אמי", **מעריב**, 4.4.1972, 8; מכבי, **מצרים שלי**, 15–16, 29, 47, 87–88; קמחי, **ציונות בצל הפירמידות**, 63.

¹⁴ Gudrun Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 119–126.

¹⁵ מכבי, **מצרים שלי**, 8–9.

¹⁶ מכבי, **מצרים שלי**, 46, 100–101, 103; דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; Ada Aharoni, "The Image of Jewish Egypt in the Writings of Egyptian Jewish Authors in Israel and Abroad," ed. Shimon Shamir, *The Jews of Egypt: A Mediterranean Society in Modern Times* (Boulder: Westview Press, 1987), 195; Beinon, *The dispersion of Egyptian Jewry*, 53.

מכבי ללכת עם חברותיה מבית הספר לפעילות של תנועת הצופים, סירבה אימה כי רצתה שתתחנך לציונות.¹⁷

מכבי העידה שכילדה היא לא הבינה מה המשמעות של היותה יהודייה. היא למדה זאת רק מאוחר יותר, מספרי ההוגים הציוניים. לדבריה, באלכסנדריה הייתה שכונה יהודית שבה חיו יהודים דוברי ערבית, אולם היא לא ביקרה בה מעולם. כוונתה ככל הנראה הייתה לשכונה שבה חיו יהודים ממעמד נמוך או בינוני-נמוך, אשר לא זיהו עצמם עם הבורגנות היהודית. לעיניה של מכבי, בני מעמדות אלו היו דומים יותר לחברה המצרית-מוסלמית מאשר למשפחתה. הייצוגים של יהודים שאינם מבני מעמדה אשר מוזכרים בספרה הם מוכר נקניקים מזרח אירופאי שהוריה כינו "היהודי", ומוכרת מאפים זקנה שהייתה צובעת את השיער בחינה. את משפחתה בקהיר היא תיארה כפרימיטיבית, והמפגש עם יהודי קהיר תואר בספרה בצורה מתנשאת ואוריינטליסטית: "...הסתופפו נמושות נעלים נעלי בית וממלמלים תהלים".¹⁸

בתחילת המאה העשרים נשים ממעמדה וממוצאה של אמה של מכבי לרוב לא נהגו לעבוד, והאם עסקה בעיקר בתחביבים. בספרה מתארת מכבי חוויות של קניית בגדים, פירות ואוכל אירופי, ובילויים בקונצרטים ובתאטרון עם אמה ואחותה. אחותה של אמה ובנה עברו בין מצרים לפריז הלוך ושוב, וחייהם הצטיירו למכבי כחיי בורגנות אירופית מלאים במרוצי מכוניות ופולו. בן דודה נתפס עבורה כמודל המושלם של בגרות. גם אביה עסק הרבה בתרבות פנאי לצד עבודתו, אהב לפקוד את המועדון החברתי ועסק בספורט ושיט, ובצעירותה מכבי התלוותה אליו בעיסוקים אלו לעיתים קרובות.¹⁹

הקשרים המשמעותיים שיצרה מכבי בילדותה היו מגוונים. חשיפתה לתפיסות שונות ושפות שונות של הוריה, האומנת האיטלקייה, התלמידות השונים בכיתתה, היהודים שדומים לה והיהודים ששונים ממנה והמוסלמים שראתה מרחוק, הפכה את גיבוש הזהות שלה לתהליך מורכב. בשלב הזה של חייה היא זיהתה את עצמה כאירופאית שחיה במצרים, מה שהדהד בעיקר את זהותה של אימה והאופן שבו היא רצתה לתפוס את עצמה.

ז'קלין כהנוב: ילדות בקהיר בבית סוחרים עשירים

ז'קלין כהנוב נולדה כז'קלין שוחט בקהיר בשנת 1917, כבכורה משתי אחיות. אמה איבון היגרה עם משפחתה ב-1912 מתוניסיה, ואביה יוסף היה יהודי ממשפחת מהגרים מבגדד שעברה למצרים ב-1896. העסקים של משפחת אביה אפשרו למשפחה חיי שפע בקרב המעמד הבינוני-גבוה העירוני. כהנוב נולדה

¹⁷ מכבי, **מצרים שלי**, 43-42, 43-48, 53-55, 38; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 38; 55; ¹⁸ אבי רז, "אדונים ומשרתים: הקהילה היהודית במצרים ובני הארץ המוסלמים בראי הספרות היהודית-המצרית במחצית הראשונה של המאה העשרים", **פעמים** 102/101 (2005): 73; מכבי, **מצרים שלי**, 14-15, 17, 20-22, 88-89; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 14-15.

¹⁹ רז, "אדונים ומשרתים", 72-73; רוזן, "מנעי קולך", 8; מכבי, **מצרים שלי**, 14, 32-33, 62-64, 77-80.

בשכונת זמאלכ, שכונה מבוססת במרכז קהיר שהייתה בעלת אופי קוסמופוליטי.²⁰ היא ידועה בשל ניסוחה מחדש של המושג "לבנטינים" בשנות החמישים, אך משפחתה כונתה לבנטינית על פי המונח לפני חידושו. במקור המונח התייחס לקבוצות מזרח-תיכוניות שהתאפיינו באוריינות, שימוש בשפות אירופיות, השכלה חילונית וניעות חברתית, אולם אירופאים השתמשו בו ככינוי גנאי לאנשי המזרח שאימצו זהות היברידית, וניסו לאמץ בצורה בלתי אותנטית זהויות אירופיות. המושג נקשר לערמומיות, גנבה והיעדר זהות לאומית.²¹

משפחת אביה של כהנוב הגיעה לקהיר מבגדד, שם המשיכו לקיים עסק משגשג של ייבוא בדים מבריטניה. אביה דיבר בביתו ערבית בלהג עיראקי, אבל למד בבית הספר אליאנס ושלט גם בצרפתית. סבה היה דתי, ורוב חיבורה של כהנוב ליהדות הגיע מצד זה של משפחתה. על קירות בית סבה נתלו הצהרת בלפור ועשרת הדיברות, שסימנו את העבר וההווה. בקרב אחיו של אביה החל להיסדק החיבור למסורת היהודית, אך הוא שמר על חיבור זה באופן אישי, גם אם לא היה מחובר לקהילה היהודית.²²

משפחתה של אמה היגרה מתוניסיה והתיישבה במרכז קהיר, שם הקימה חנות כלבו. בני המשפחה דיברו ערבית בלהג תוניסאי, אבל שפתם הדומיננטית הייתה צרפתית. בספרה העלילתי של כהנוב המבוסס על חייה, **סולם יעקב**, המשפחה התוניסאית של אמה מתוארת כמשפחה קולנית ורועשת, אשר מציבה במרכז מפגשיה את האוכל וההנאה ממנו. המפגש המשפחתי איננו מנומס אבל רגשי, חם ואוהב מאוד. לצד זאת הודגשו החילוניות של בני המשפחה וחיבורם לתרבות הצרפתית.²³

תיאורה של כהנוב את קהיר מציג את תמונת נוף ילדותה כתמונה גדושה: קולות מואזין, נשים רעולות ומוסלמים מתפללים, חגיגות פסחא, חגיגת החזרה ממכה, הרמאדן, וגם חגיגת פתיחת הפרלמנט וחג השמש, שבו כולם חגגו את האביב בבילויים בפארק. היא תיארה כיצד מריה, המשרתת של משפחתה, הייתה לוקחת אותה לפעמים לתפילה בימי ראשון בכנסייה. עם זאת היא הייתה מחוברת ליהדות בזכות אביה, וסיפרה כי היא הרגישה אסירת תודה על כך שהוא נהג ללמד אותה על אודותיה.²⁴

---

²⁰ איל שגיא ביזוי, "הקדמה", בתוך זקלין כהנוב, **סולם יעקב** (ירושלים: מכון בן צבי, 2015), 14–15; זקלין כהנוב, **בין שני עולמות: מסות ופרקי התבוננות**, עורך דוד אוחנה (ירושלים: כתר, 2005), 50; Deborah A. Starr, "Sensing the City: Representations of Cairo's Harat Al-Yahud," *Prooftexts* 26, no. 1 (2006): 142–143; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 117–118.

²¹ מגיד אלון, "הבורגנות היהודית במצרים," 14; טלי שיף, "בין מינוריות למז'וריות: ז'קלין כהנוב ופריקט הישראליזציה" של הלבנטיניות" (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2009); Gil Z. Hochberg, "Permanent Immigration": Jacqueline Kahanoff, Ronit Matalon and the Impetus of Levantinism," *Boundary 2* 31, no. 2 (2004): 219–243.

²² כהנוב, **בין שני עולמות**, 33, 51–52, 59, 298, 292–293; ז'קלין כהנוב, **ממזרח שמש** (תל אביב: יריב והדר, 1978), 13; Starr, "Sensing the City," 142–143; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 63–65.

²³ כהנוב, **בין שני עולמות**, 298, 293–294; ז'קלין כהנוב, **סולם יעקב**, תרגום אפרת רהט (ירושלים: מכון בן צבי, 2015), 78–80; איל שגיא-ביזוי, "למרות ההבדל ובזכותו," **הכיוון מזרח** 22 (2010): 18.

²⁴ כהנוב, **בין שני עולמות**, 49–51; כהנוב, **ממזרח שמש**, 14.

סוגיה שהדאיגה אותה במיוחד הייתה יציאת מצרים. היא תהתה מדוע היהודים עוד נמצאים במצרים, והאם הערבים הם ממשיכיו של פרעה. הדבר עורר קונפליקט בינה לבין חברתה המוסלמית ח'דריה. בשיחותיהן על הנושא הייתה כהנוב תוהה אם היהודים צריכים לעזוב לארץ ישראל, וח'דריה השיבה שכמו שהמוסלמים מכוונים למכה – היהודים מכוונים לפלשתינה, אך הם כולם מצרים. בנוסף אמרה "לוא יכולתי, הייתי נותנת לך את הארץ היעודה. אבל, את יודעת, הבריטים שם, כמו במצרים. הם לא ירשו לך ללכת לשם". אולם לאחר ליל הסדר, כשהבינה כהנוב את משמעותן של עשר המכות, היא התביישה מחברתה וסירבה לספר לה על סדר הפסח. ח'דריה נעלבה, וחברותן דעכה מאז.²⁵

קהיר הייתה עיר קוסמופוליטית ומגוונת, בעיקר בשכונות המעמד הגבוה והבינוני-גבוה, והיהודים בה הגיעו ממוצאים שונים ודיברו מגוון של שפות. כהנוב שוחחה בביתה בצרפתית עם הוריה, איטלקית עם המשרתת הנוצרית, ערבית בלהג מצרי עם המשרתים²⁶ ואנגלית עם האומנת שלה. היא למדה בבית ספר צרפתי שבו דיברה צרפתית עם נערות מוסלמיות ונוצריות, ושמעה להגים תוניסאיים ועיראקיים של ערבית בקרב משפחתה המורחבת. אמה נהגה לקרוא בבית רומנים בצרפתית, ואביה קרא ספרים בעברית ועיתונים באנגלית, צרפתית וערבית. מגיל צעיר היא פיתחה תמונת עולם אוניברסלית, כפי שהעידה בספרה:

בילדותי נדמה היה לי כטבעי הוא הדבר שיהיו בני-אדם מבינים איש את רעהו אף שהם מדברים לשונות שונות, שיהיו מכונים בשמות שונים, דוגמת "יווני, מוסלמי, סורי, יהודי, נוצרי, ערבי, איטלקי, תוניסי, ארמני" אלא שעם זאת גם יהיו דומים זה לזה.²⁷

למרות זאת היא השתייכה לקבוצת אליטה. היא העידה שכילדה חשבה שהערבים מרובים משאר בני האדם, וכולם עניים: משרתים, רוכלים ואביונים. רוב מפגשיה עם דוברי ערבית היו עם משרתים או רוכלים, מלבד מעטים יוצאי דופן. בעקבות זאת היא שאלה את עצמה אם היא והוריה מצרים. הספקות הללו טופחו על ידי תגובותיה של אמה: כאשר פגשה, לדוגמה, בחבורה של מפגינים למען עצמאות מצרים, היא הצטרפה אליהם בקריאות "מצרים!" אולם אמה נבהלה ולא אפשרה לה לצאת מהבית כשלושה ימים.²⁸

הדברים החלו להשתנות כאשר הוריה הביאו לביתם אומנת בריטית שתלמד אותה אנגלית ונימוסים. **בסולם יעקב** היא מתארת שעם הגיעה היא נאלצה לדבר רק אנגלית, מלבד ביומה החופשי של האומנת. לאחר שזו עזבה, הגיעה אומנת שנייה – שבספר מסמלת עבור בת דמותה של כהנוב, ראשל,

²⁵ כהנוב, **ממזרח שמש**, 20–23. גרסה שונה מעט של אותו הסיפור ראו אצל כהנוב, **בין שני עולמות**, 62–64.

²⁶ כנראה היא לא שלטה בערבית מעבר לתפקוד פשוט.

²⁷ שגיא-ביזוי, "למרות ההבדל ובזכותו", 18; שגיא-ביזוי, "הקדמה", 8–9; כהנוב, **ממזרח שמש**, 11; כהנוב, **בין שני עולמות**, 293; דוד אוחנה, **הלבנטינית: ז'קלין כהנוב – ביוגרפיה אינטלקטואלית** (ירושלים: כרמל, 2022), 27–29.

²⁸ רז, "אדונים ומשרתים", 86–92; כהנוב, **ממזרח שמש**, 11; כהנוב, **בין שני עולמות**, 298, 296, 53,

את מבטם המתנשא של האירופאים על מצרים. כהנוב מתארת כיצד המפגש עם האומנת הנוקשה גרם לה מחד גיסא לשנוא את הבריטים, ומאידך גיסא לאמץ במידה מסוימת את נקודת מבטם. בעקבות זאת היא פיתחה עוינות לחיילים הבריטים, והחלה לשים לב למשמעות ההבדלים בין צבעי עור. האומנות הכניסו לחייה את המושג "ילידים", כך קראו למקומיים שלא עברו תהליך של הידמות למערב. היא סיפרה שהן היו אומרות לילדים "לא לדבר עם הידיים כמו הילידים", במה שביטא בעצם ביקורת על משפחותיהם.²⁹

המושגים "זר" ו"יליד" הביכו את כהנוב, והיא הבינה שהיא ובני משפחתה נמצאים בין שתי ההגדרות הללו. בחופשה באלכסנדריה, כאשר אישה בריטית ניגשה אליה ושאלה מהיכן היא, היא לא ידעה מה להשיב: "ידעתי שאיני מצריה בדומה לערבים, אך ידעתי גם כי בושה היא לאדם שלא ידע מהו". היא ענתה שהיא פרסייה. כשאימה גילתה זאת, היא אמרה שהיא הייתה צריכה להגיד "אירופאית", אבל כהנוב הרגישה שזה שקר גדול.³⁰ כמו מכבי ואולי אף יותר ממנה, כהנוב פגשה מגוון רחב של קטגוריות זהות – אולם המפגשים השונים והקשרים שיצרה מגיל צעיר לא עוררו בה ודאות, אלא הקיפו אותה באפשרויות וסתירות.

לילא מוראד: ילדות במשפחה מצרית יהודית בקהיר

לילא מוראד נולדה בשם ליליאן מרדכי בקהיר בשנת 1918. אמה הייתה ג'מילה סלמון (מרדכי), ואביה היה איברהים זכי מרדכי, שהיה ידוע בשם זכי מוראד. אמה הייתה ממוצא פולני, ומשפחתו של אביה היגרה למצרים ממרוקו. מוראד הייתה הבת השלישית במשפחתה, אך שני אחיה הבכורים נפטרו כתינוקות, ומגיל צעיר היא שימשה כאחות הבכורה.³¹

היא נולדה למשפחה שהייתה מחוברת לתעשיית המוזיקה והבידור. סבה מצד אביה היה נגן קאנון, וסבה מצד אמה היה מארגן מסיבות בקהיר ובאלכסנדריה. שני דודיה, ניסים מוראד ומאייר מוראד, היו זמרים מפורסמים. אביה, זכי מוראד, היה זמר, נגן עוד, משורר ושחקן מפורסם. כבר בשנות העשרים שלו הוא הופיע עם תזמורת ערבית, והיה מהאחרונים ששרו בסגנון הערבי הקלאסי. כמו כן הוא היה מהאמנים המסחריים הראשונים בתקופת המלוכה. חבריו המוזיקאים היו מגיעים לנגן איתו בימי שישי, ולילא גדלה לצלילי מוזיקאים מובילים במצרים של אותה התקופה שהיו מגיעים לנגן בביתה.³²

²⁹ כהנוב, סולם יעקב, 154, 204–205, 290, 396–397; כהנוב, בין שני עולמות; 54–56, כהנוב, ממזרח שמש. 11–12,

³⁰ כהנוב, בין שני עולמות, 54–56; כהנוב, ממזרח שמש. 13,

³¹ עמר זכריא ח'ליל, "כינור המזרח", סגולה 79 (דצמבר 2016): 47; סלים סאחב, "לילא מוראד... נג'מה אל-אע'ניה אל-סינמאיה", שואן ערביה, *Popular Egyptian Cinema: Gender, Class, and Nation*, Viola Shafik, (2015): 188–189; Virginia Danielson, "Layla Murād," *Middle East Studies Association Bulletin* 30, no. 1 (1996): 144; Hanan Hammad, *Unknown Past: Layla Murad, The Jewish-Muslim Star of Egypt* (Redwood City, CA: Stanford University Press, 2022), 22–21.

³² ח'ליל, "כינור המזרח", 47; גיא בכור, "שתי אלילות הזמר המצריות: אום כלת'ום ולילה מוראד," *אפיריון* 105 (2005): 15; אחמד ראפת בהג'ת, *אל-יהוד ואל-סינמא פי מצר ואל-עאלם אל-ערבי* (אל-קאהרה: אל-היאה אל-עאמה לקצור אל-ת'קאפה, 2013), 103; 144; Danielson, "Layla Murād," 103.

מוראד נולדה בשכונת עבאסיה, שבסוף המאה התשע-עשרה הייתה שכונה מודרנית קוסמופוליטית של המעמד הבינוני, עם נוכחות יהודית משמעותית של משפחות שיצאו משכונת היהודים המסוגרת. בתקופה שבה נולדה מוראד היהודים האמידים החלו לעזוב את השכונה לשכונות יוקרתיות יותר, והיא הפכה בהדרגה למקומם של היהודים מהמעמד הבינוני-נמוך.³³ בילדותה המוקדמת אביה התפרנס מהופעותיו, והם חיו כמשפחה ממעמד הביניים. אולם אופי עבודתו ואופיו הנהנתני הובילו לעיתים לחוסר יציבות כלכלית, והקשו על המשפחה לשמור על רמת החיים שאליה התרגלו.³⁴ כת לבורגנות היהודית, מוראד גדלה בסביבה פרנקופונית ולמדה בבית ספר צרפתי נוצרי של המיסיון, שם למדה לקרוא ולכתוב בצרפתית. סביבתה בעבאסיה בשנות העשרים הייתה ככל הנראה שמרנית ודתית יותר מסביבתן של כהנוב ומכבי, שחיו בשכונות של בני מעמד סוציו-אקונומי גבוה יותר. מלבד היותו אמן מפורסם, אביה היה גם חזן באחד מבתי הכנסת הגדולים של קהיר, כמו אביו לפניו.³⁵

בתי הספר של המעמד הבינוני-גבוה במצרים באותה עת נועדו להכשיר נשים להיות עקרות בית טובות. בתוך כך נלמדו נגינה בפסנתר ושירה, שנחשבו לחלק מהסגולות הטובות של עקרת בית. מוראד התבלטה בתחומים אלה כבר מגיל צעיר: היא אהבה לשיר את השירים המצריים העדכניים של התקופה, ונהגה להיכנס לאולפנו של אביה ולהתנסות בכלים השונים. כאשר אורגן מופע גיוס כספים לבית הספר, היא גויסה לשיר שירים מצריים עכשוויים, ולא הותירה ספק בכישרונה. אולם בתוך החברה השמרנית שבה גדלה, קריירה מוזיקלית לא נחשבה אפשרות מהוגנת לאישה. על כן, היא ואביה כאחד לא ראו את המוזיקה כאופק מקצועי בשבילה.³⁶

זכי מוראד היה דמות משמעותית במוזיקה המצרית, ודמויות ממרכז התרבות המצרי באו ויצאו מביתה של לילא לעיתים קרובות. במקביל, בסביבתה התרבותית לא נתפסה סתירה בין זהות מצרית לזהות יהודית, ואולי הן אף קיימו ביניהן סימביוזה. אביה ניגן עם גדולי הנגנים המצריים המוסלמים, ובמקביל שימש כחזן בבית כנסת. חיבורה של מוראד למסורת היהודית היה חזק דרך משפחתה והסביבה בשכונת עבאסיה, שבה הייתה נוכחות יהודית משמעותית. כך שבאותן השנים היא יכלה בקלות יחסית לקיים זהות שהייתה גם מצרית וגם יהודית.

---

³³ יורם מיטל, **אתרים יהודיים במצרים** (ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 1995), 63–64.
³⁴ Hammad, *Unknown Past*, 21–22; Ghada Talhami, "Murad, Layla," *Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa*, Gale Virtual Reference Library (Lanham: Scarecrow Press, 2013), 233; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 63, 126.
³⁵ בהג'ת, **אל-יהוד ואל-סינמא**, 13; Talhami, "Murad, Layla," 233.
³⁶ "אל נורא עלילה" שמיוחסת לו ויליאם: Mourad Zaki and Laila, *El nour alila*, 8.7.2012, https://www.youtube.com/watch?v=sN3_wp-qeq8
Hammad, *Unknown Past*, 22–26.

התבגרות בתקופה של קונפליקט: מסוף שנות העשרים ועד תחילת שנות הארבעים

רחל מכבי: התבגרות ופיתוח התודעה הציונית

חברי התנועה הציונית במצרים בסוף שנות העשרים לא תמיד ראו סתירה בין הציונות שלהם למצרות שלהם. אולם החל מ-1929, הסכסוך המתהווה בארץ ישראל/פלסטין החל להשפיע על השיח: גורמים שונים בקהילה היהודית הביעו התנגדות לשיח הציוני, ומולם ניסו המנהיגים הציונים לגייס תמיכה מהמשפחות המובילות. אביה של מכבי, פליקס גרין, שנחשב לאדם מכובד, מונה בסוף שנות העשרים ליו"ר ההסתדרות הציונית באלכסנדריה ולמורשה קק"ל במצרים. אולם הוא נכנס לסדרה של מאבקי כוחות בהסתדרות הציונית, ונראה שרוב כוחו הושקע בהם ולא בפעילות חברתית. בפועל הוא לא הצליח להרחיב את הציונות במצרים, וב-1932 ירד מבימת הפעילות הציונית.³⁷

לצד זאת מכבי תיארה את אמה כציונית נלהבת, והיא הכניסה בה את אהבת הארץ. תפיסתה של האם את היהדות הייתה לאומית, ואף שלא הייתה דתייה, היא חזרה ואמרה כי "כל יהודי אומר 'לשנה הבאה בירושלים הבנויה'".³⁸ ב-1929 עמדה המשפחה לצאת לבילוי משותף, אך כאשר קיבלו הודעה על הפרעות בארץ ישראל/פלסטין, אימה של מכבי החליטה שלא לצאת לבלות כשמתרחשים אירועים כאלה בארץ ישראל. יחד עם זאת, היא לא רצתה לעזוב את חייה הנוחים באלכסנדריה ולעבור לארץ לא מפותחת. הדבר לא היה ייחודי, ובאותן השנים התנועה הציונית המצרית ניסתה לעודד את הקשר למסורת היהודית ולארץ ישראל, אבל לא הציבה בין מטרותיה את העלייה בפועל.³⁹

"כבר הביקור הראשון בארץ ישראל קשר אותי אל יפי נופה כבחבלי קסם",⁴⁰ מעידה מכבי. החל מ-1925 היעד לחופשה המשפחתית בכל שנה היה ארץ ישראל, ומכבי תיארה בפירוט את הנופים של צפון הארץ ואת תל אביב. הביקורים חיברו אותה חיבור רגשי אל הארץ, אבל במקביל מפגשה עם דמויות מזרח ומרכז אירופאיות בארץ ישראל/פלסטין המחישו לה את זרותה מולן. המפגש הציב מול פניה תובנה על עצמה ועל משפחתה כשונים מהחלוצים הסוציאליסטים שהעריצה.⁴¹

בעקבות בית הספר בעל הנטייה השמאלית ותנועת הנוער המשותפת לדרור ולשומר הצעיר שבה בילתה את שעות אחר הצהריים, היא התחילה לגבש תפיסה ציונית-סוציאליסטית. מעיד על כך ניכורה

---

³⁷ בת יאור, **יהודי מצרים** (רמת גן: ספרית מעריב והקונגרס היהודי העולמי, 1974), 79–80; קמחי, **ציונות בצל הפירמידות**, Michael M. Laskier, *The Jews of Egypt*, 29; Beinlin, *The Dispersion of Egyptian Jewry*, 34; Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 194–195.

³⁸ רחל מכבי, **לילות ירושלים** (תל אביב: הקיבוץ הארצי, 1978), 11.

³⁹ דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; מכבי, **מצרים שלי**, 42–43, 84, Krämer, *The Jews in Modern Egypt*, 193–192.

⁴⁰ מכבי, **מצרים שלי**, 113.

⁴¹ מכבי, **מצרים שלי**, 111, 113, 126; אילנה רוזן, "בין שתי גברות: קריאה ספרותית-תרבותית ביצירת שתי יוצרות יוצאות מצרים, ז'קלין כהנוב ורחל מכבי, על ביקוריהן בארץ ישראל המנדטורית", **פולקלור ואידיאולוגיה**, עורכת חיה בר-יצחק (חיפה: אוניברסיטת חיפה ופרדס, 2014), 242–244.

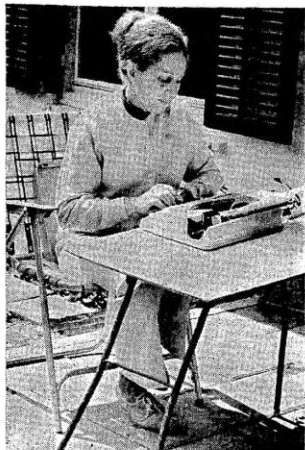
למורה לעברית כאשר הבינה שהוא רוויזיוניסט. הסוציאליזם החדש שפיתחה עמד אל מול האליטיזם של משפחתה. מכבי העידה שאימה השתמשה במילה "פלאח" כמילת גנאי, והיא לעומת זאת התקוממה כשנסעה עם אביה לאזור כפרי שבו ראתה את עבודתם של האיכרים:

מרד נעורי היה גואה בתוכי כאשר נחו עיני על מעדרים אלה, שבידי הפלאחים היחפים, בצעדם באיטיות בטיט הבוצי והדביק. אם לא הצליח שלטון המהפכה המצרית לזקוף את קומתו של הפלאח הזה מעל למעמדו ולשלפו מתוך טיט [...] ושיעבוד קטיף הכותנה – לשווא כל המליצות.⁴²

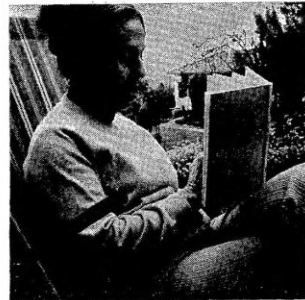
היא חיפשה באלכסנדריה דרך לפעול למען הציונות, ופגשה "שליח של ארץ ישראל העובדת" שנתן לה ספרים של גורדון וטרומפלדור. בהשפעתם החליטה מכבי להגשים את ערכי הציונות הסוציאליסטית ולהיות בעצמה חקלאית בקיבוץ. לשם כך היא פנתה להוריה בבקשה לצאת ללמוד בנהלל. הם סירבו, וכדי להסיח את דעתה אביה לקח אותה איתו לטיול באירופה. כמו כן הוריה ניסו לשדך אותה לגבר שבחרו כדי לסכל את תוכניותיה. אך היא התנגדה בזעם לשידוך, וצעד זה רק קירב אותה לעזיבת אלכסנדריה. באחד מביקוריה בתל אביב היא פגשה את מכבי מני מוצרי, שהיה דומה לה מאוד במוצאו – בן למשפחות האליטה המצריות מוצרי וקטאוי, הוריו היו ציונים במצרים והוא למד בקהיר בבית ספר אנגלי, ואז נסע לארץ ישראל/פלסטין ללמוד בבית הספר החקלאי מקווה ישראל. ב-1936 הוא הגיע למצרים, ושם נישא.⁴³ מכבי כתבה שהרגישה אז "בת בלי ארץ ובלי שפה", ולכן הציונות משכה אותה. ככל שהתבגרה היא ראתה את החיים באלכסנדריה כריקניים ושטחיים אל מול החיים בארץ ישראל, ובריאיון איתה אף העידה שהיא עלתה לארץ ישראל כדי "להיות שלמה".⁴⁴ נראה שבתהליך התבגרותה הגיעה מכבי למיצוי של מה שהציעו לה הוריה: הזיהוי האירופאי של אימה והזיהוי היהודי של אביה לא סיפקו לה את מה שהיא נזקקה לו כדי להרגיש שלמה. היא לא הרגישה חלק ממצרים ולא חלק מאירופה, והציונות הציעה אפשרות שלישית.

⁴² דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; מכבי, **מצרים שלי**, 53-55, 75.
⁴³ איל קרן, "מישראל למצרים ובחזרה – חייה של מזל מוצרי" (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, 2007), 39, 79, 89-90; דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; רוזן, "מנעי קולך", 7; מכבי, **מצרים שלי**, 122-125, 135-137.
⁴⁴ דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; מכבי, **מצרים שלי**, 94, 140; רז, "אדונים ומשרתים", 84.

„אשת מנהיג התנועה הלאומית המצרית היתה ידירה של אמי“

רחל מכבי, מחברת „מצרים שלי“, פירסמה ספר זכרונות נוסף – הפעם על שנות השלושים בארץ-ישראל • חברת הקיבוץ מעידה: יש אצלנו בנות שלא שמעו על מניה שוחט מ„השומר“ • אבי זכרונו לברכה נרצח בידי המצרים שכה אהב...

רחל מכבי עם ספרה החדש: „חול ואלונים“

קובצות. אך תודו ש ל י אינו שר כח את חשיבת הברכה הנפנית בזמן והציתת בגללי. מספרת רחל מכבי על אבא שלה שחיה ציונית נלהבת והממלכת הברי שלות ארצה, אלא שבישנו לא הן זה המשות המשותף האחד לרבותיהן ימים רבים ל„הים הממשי“, אן החיי הנתנה הלידות, שחיה כשר העיר – כי זה היה אצלנו במצרים עמית ותושבם, אבא ארצה והכני נתי ללכת לקיבוץ, הברזי כחור, שנה ארצ-ישראלית וחקיק מאד, כבי רובית, מבד שני היתה לו שלות במצרים, הנה היה בוגר, ממונה וי היה שייך לנעוץ על הליעם, כן זה של אברהם יפה, את התמללה וכו הנהלת במסגרת הניע לנעוץ קיבוץ היה בעל שריים ארציים, הת המסחר הענין עיריהמושק, התנפן וגו אן אן, לקחת מלי אשת השחיור הענין עיריהמושק, כיה במחלת העולם הראשונה, כן וברבים, אן חיינו קשות אמן עיר, כ1943, סמלית גי של הלימית, ל מכבי אל, היה כשרי-בישי, בבנה.

מאת משה דור
שמיים שטו עניינם והעש היה לח מי כדי לשבת עליו, אך ענייה המאובת של רחל מכבי חיוכו משער קצת קלילות מעט מנות המנובה, ויה האוניים עמי ביווירי, כשווא נאבק עני-חום, של פוחי האנוה ת-ריחולית, קיבוץ חצור שב, נפת אשדודי, להבדיל מחצור ה-אשדודי, אספו את החומר והוציאו את הספר הראשון. שמיים זה ממירי וי כמסמלית ענייה זו, המחוייב לעמוד על התקופה הבה.

רחל מכבי עם מנות המנובה שלה במשק חצור
בנילים עיבוד כל ימיהם, אבל מה אמר לזה מורכב? ואם יש פת נש? זה יהודיה שחלה מדיאגנטי, היא מתגעגעת לירושלים, אן כמבנה ארצה, לא התגעגעו ואני זכרתי עמיתו הפלמנטי, ויה שר אסר: מסר ארצה בשנת ה'ו ורן עזריה, התפלתי, כי יוח אלה ש' י-ראר מכיר אל לבנו.

מתוך עיתון מעריב, 4 באפריל 1972

ז'קלין כהנוב: התבררות בקהיר בתקופה של קונפליקט

כאמור, בשנות השלושים התעוררה מחאה נגד המשטר הליברלי, והבריטים, האסלאם והלאומנות הערבית תפסו מקום משמעותי בציבוריות המצרית. הדור המצרי-מוסלמי שחווה את התהליך הזה כאירוע מעצב הוא אותו דור שממנו צמחה היחידה הדורית אשר ב-1952 סיימה את התקופה הפרלמנטרית במהפכת הקצינים החופשיים (גמל עבד אל-נאצר נאנאר סאדאת, ממנהדסי המהפכה, נולדו שניהם בשנת 1918). אולם ליחידה הדורית של כהנוב, משמעות השינוי הייתה אחרת: בתחילת שנות העשרים, כאמור, לא הייתה סתירה בתפיסתה של הבורגנות היהודית בין שייכות מצרית, איזולוגית אוניברסליות וסביבת חיים קוסמופוליטית. אולם בסוף שנות העשרים ובשנות השלושים החלה להתפתח אוירה שאימה על האוניברסליות, וייצרה זהות מצרית אקסקלוסיבית שדחתה את המיעוטים הדתיים והאתניים.⁴⁵

בעוד השיח הלאומי רחש סביבה, כהנוב הבינה לכאורה שהיא צריכה להיות חלק מלאום מסוים, אך לא הבינה מהו. בגימנסיה הצרפתית, שם למדו נערות יהודיות, יווניות, ארמניות ומוסלמיות, ניסו מורותיה לזהות אותה עם צרפת כשאמרו לתלמידות ש"הגאלים הם אבותינו", אך היא חשה שזו לא ההיסטוריה שלה. היא גם לא ראתה את עצמה כערבייה, כיוון שלא שלטה בשפה זו וגם בשל התנשאותה על הערבים. הייתה לה מעין כמיהה לארץ ישראל, אך בסביבתה לא הייתה פעילות ציונית.⁴⁶

⁴⁵ ארליך, נוער ופוליטיקה במזרח התיכון, 102; David Tal, "Jacqueline Kahanoff and the Demise of the Levantine," *Mediterranean Historical Review* 32, no. 2 (2017): 239-240; Anwar Sadat and Gamal Abdel Nasser, *Encyclopædia Britannica Online* (Encyclopædia Britannica).
⁴⁶ כהנוב, בין שני עולמות, 35, 62; כהנוב, ממזרח שמש, 17, 30, 244-243; Tal, "Jacqueline Kahanoff and the Demise of the Levantine," 241.

כהנוב מעידה על עצמה ועל חברותיה שהן היו לאומיות לעומת הוריהן, אבל מתארת חיבור עקרוני ללאומיות כצעד בדרך לשייכות אוניברסלית, ולא כחיבור אמיתי ללאום. חלק מחברותיה היהודיות לא מצאו את עצמן בלאומיות המצרית, והפכו ציוניות או מרקסיסטיות. הן ביקרו את הקולוניאליזם, אבל בד בבד אימצו נקודת מבט קולונאליסטית והתנשאו על המצרים. הן החליטו שדרך הפעולה הנכונה תהיה "לחנך את ההמונים המצרים". בהשפעת גישה זו החליטו כהנוב ואחת מחברותיה לסייע בהתנדבות לעניים בקהיר, ופתחו מרפאה קטנה בשכונה היהודית. המרפאה הצליחה עד שנאלצו לסגרה בשל סכסוך עם שייח' השכונה. תיאוריה של כהנוב את השכונה כמקום מצחין ומלוכלך מתווספים לתפיסה הפטרונית שהובילה לפתיחת המרפאה.⁴⁷

עם זאת, הוריה סירבו שתלמד לימודים גבוהים. כאשר פרסמה סיפור שכתבה במגזין, הם אף כעסו וטענו שהיא ביישה אותם.⁴⁸ היא חוותה את סביבתה הקרובה כשמרנית, וחשה כי היא מונעת ממנה להגשים את חלומותיה. בסוף שנות השלושים ניצבה כהנוב במצב שבו גם בסביבה הלבנטינית שבה גדלה היא הייתה מוקפת מגוון זהויות, ולא הצליחה למצוא ביניהן את מקומה.

לילא מוראד: התבגרות בתעשיית הקולנוע

ב-1928 יצא זכי מוראד לעבוד בארה"ב למשך ארבע שנים וחצי. תחילה שלח כסף למשפחתו, אבל בהמשך נקלע לבעיות כלכליות וחדל מכך. בזמן המשבר הכלכלי, וללא מפרנס, נאלצה המשפחה לעזוב את עבאסיה ולחיות בעוני. כשחזר אביה הוא כבר איבד את קהלו במצרים, ולילא נאלצה לעזוב את לימודיה ולעבוד בתפירה כדי לעזור בפרנסת המשפחה. אביה הכיר את כישרונה המוזיקלי וידע שהיא תוכל להרוויח שכר גבוה יותר אם תופיע כזמרת במסיבות, אך חשש שמהלך זה יפגע בכבודו. עם זאת, מחוסר ברירה הוא ביקש משניים מחבריו, המשורר אחמד ראמי והנגן והמלחין מחמד אל-קצבג'י, שכתבו והלחינו רבים משיריה של אום כלת'ום, לבחון את כישרונה של בתו. לאחר אישורם הוא החליט לנצל כישרון זה לפרנסת המשפחה. מאוחר יותר אמרה מוראד שהיא רצתה להיות מורה או "אשת איש", אך צרכיה הכלכליים של משפחתה הניעו אותה להתחיל להופיע.⁴⁹

מלבד ליווי המוזיקלי של אביה, ליווה אותה בתחילת דרכה גם חברו דאוד חסני, שהיה יהודי קראי ומגדולי המוזיקאים של אותה התקופה במצרים. בתחילת דרכה היא שרה שירים שהלחין חסני, ואף שיר שכתב אחמד ראמי. היא החלה להופיע כילדה כבר ב-1932, ובמהרה קבע לה אביה, דרך קשריו, הופעות בכל רחבי מצרים, שהביאו אותה לצבור פופולריות. קשריו של אביה עם המוזיקאי מדחת עצאם סללו את

⁴⁷ כהנוב, **בין שני עולמות**, 40–44; כהנוב, **ממזרח שמש**, 117–118, 30; רז, "אדונים ומשרתים", 80–81.

⁴⁸ כהנוב, **בין שני עולמות**, 42–43; כהנוב, **ממזרח שמש**, 27.

⁴⁹ ח'ליל, "כינור המזרח", 47; Hammad, *Unknown Past*, 20, 27–28.

דרכה להופעת רדיו, ובמהרה היא קיבלה משבצת שידור קבועה. שיריה הראשונים היו בעיקר שירי אהבה, רבים מהם נכתבו והולחנו על ידי המלחינים והכותבים המובילים של מצרים באותה התקופה – בהם זכריא אחמד, ריאד אלסנבאטי ומחמד אלקצבג'י, לצד חסני.⁵⁰

ב-1938, בעזרת קשריו של אביה, שיתפה מוראד פעולה עם מחמד עבד אל-והאב, גדול כוכבי מצרים במוזיקה ובקולנוע. היא לוהקה לשחק לצד עבד אל-והאב בסרט **יחיא אל-חב** (תחי האהבה), שחשף אותה לחברה המצרית. בסרט היא גילמה את דמותה של נדיה, בתו של פאשא וסטודנטית למוזיקה שמתאהבת בדמות של עבד אל-והאב. מלבד תפקידה כשחקנית, מוראד שרה בסרט שני דואטים עם עבד אל-והאב ועוד שלושה שירים לבדה. הופעה זו הזניקה אותה בתודעה המצרית ופתחה לה צוהר להשתלב בקולנוע המצרי.⁵¹

שחקני הקולנוע המצרי בשנות העשרים והשלושים היו מגוונים, אבל שני דברים איחדו ביניהם: הם הושפעו מהאווירה הקוסמופוליטית והפרנקופונית של קהיר ואלכסנדריה, ובמקביל היו מוכוונים לטעם ולחוקים של השוק המצרי. רבים מהסרטים מומנו על ידי הממשלה והציגו מסרים לאומיים.⁵² דמות בולטת בקרב היהודים בתעשיית הקולנוע הייתה תוגו מזרחי, במאי יהודי ומחוצרים המובילים של התקופה. ב-1939 הוא ליהק את לילא מוראד לסרט **לילה מומטרה** (לילה גשום). אחרי הצלחת הסרט החלו השניים ברצף של עוד ארבעה סרטים מצליחים, שיצאו לאקרנים עד 1944.⁵³

רצף הסרטים עם מזרחי העלה את מוראד לשיא הפופולריות שלה, וכל ארבעת הסרטים מותגו סביב שמה (לילא). דוגמה אחת היא הסרט **לילא בנת אל-ריף** (לילא בת הכפר), שבו לילא היא בת כפר שמתחתנת עם גבר צעיר ממוצא כפרי, אך הוא חי בעיר חיי הוללות המושפעים מהמערב, ומזלזל בה מפני שהגיעה מהכפר. רק לאחר שהיא מראה לו שהיא בעצמה משכילה ומכירה את התרבות המערבית, הוא מבין שטעה. לילא מגלמת בסרט את התגלמות האותנטיות המצרית, שלא סותרת את ההשכלה המערבית אך גם לא מפקירה מאחור את הערכים המסורתיים המצריים. בסרטה האחרון עם מזרחי ב-1944 היא כיכבה לצד אנואר וג'די, שמאוחר יותר הפך לשותפה ובן זוגה.⁵⁴

עלייתה המהירה של מוראד לבמת הקולנוע והמוזיקה המצרית, וקבלתה על ידי התעשייה והקהל המצרי כאחד, העידו על היכולת שלה כיהודייה לתפוס מקום מרכזי בחברה המצרית. צמיחתה לצד

---

⁵⁰ סאחב, "לילא מראד", 188–189; בהג'ת, **אל-יהוד ואל-סינמא**, 132; Ofer Ronen and Edwin Seroussi, *Hayrana-Laih*; 132; (Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, Jewish Music Research Center, April 2013), <http://www.jewish-music.huji.ac.il/content/hayrana-laih>.

⁵¹ Beinun, *The dispersion of Egyptian Jewry*, 83; Walter Armbrust, "Long Live Patriarchy: Love in the Time of 'Abd al-Wahhab," *History Compass* 7, no. 1 (2009): 256–260, 273; Hammad, *Unknown Past*, 32–55.

⁵² Viola Shafik, "Variety or Unity? Minorities in Egyptian Cinema," *Orient* 36, no. 4 (1998): 631–632, 636.

⁵³ איל שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים," **הכיוון מזרח** 7 (2003): 88–89; סאחב, "לילא מראד", 191–194.

⁵⁴ סאחב, "לילא מראד", 191–194; תוגו מזרחי, **לילא בנת אל-ריף** (אל-קהארה: סינמא כוזמו, 1941).

דמויות מרכזיות במוזיקה ובקולנוע המצרי טיפחו אותה היישר לחיק המרכז המצרי. לצד זאת, שניים ממי שהכניסו אותה אל עולמות המוזיקה והקולנוע היו יהודים בעצמם, מה שמדגיש את הסימביוזה בין הזהויות הללו באותה עת.

הבחירה

רחל מכבי: בחירה בעלייה ובדור ה"צבר"

מכבי תיארה את רגע עלייתה לתחנת הרכבת שהובילה ממצרים לפלסטין/ארץ ישראל כדיכרון מכונן, וכינתה אותו "יציאת מצרים שלי". היא הגיעה עם בעלה למושבה תל צור שבשרון, שם עבדה וגידלה את שני ילדיה. החיים במושבה לא היו קלים, והיא העידה כי לפעמים הייתה מוצאת את עצמה מתגעגעת לחיי הנוחות באלכסנדריה. גם בקרב אנשי המושבה הסתובבו שמועות על עברה, והיא עשתה כל שביכולתה כדי להימנע מתיוג כ"מפונקת". יחד עם זאת, בספרה היא ציירה את עצמה כשייכת אבל מעט מתנשאת על סביבתה. תיאוריה את ערביי האזור מזכירים את תיאוריה של המצרים המוסלמים, שהצטיירו בעיניה כמלוכלכים ומוזנחים אל מול היהודים הנקיים.⁵⁵

הוריה המשיכו להיות ציונים, ואימה היגרה בסופו של דבר לארץ ישראל גם היא. עם זאת, גם אחרי הגירתה היא המשיכה לנסוע לאלכסנדריה לעיתים תכופות. אביה, לעומת זאת, לא הסכים לעזוב את מצרים, שעל פיו הייתה "גן עדן" ומשום שהוא אהב מדי את הארץ ואנשיה. בסופו של דבר הוא נהרג בהתפרעויות ב-1946, וכך נותק הקשר האחרון של מכבי למצרים.⁵⁶

במושבה נהגו להתעלם מעברם של החברים, וניסו להצטייר כמנותקים מארצות המוצא. בהתאם לכך, כשמכבי הגיעה אליה, היא זרקה את יומנה שכתבה מגיל 14 כי היה בצרפתית. בתה העידה עליה שהיא שנאה צרפתית, בהתייחסה לתרבות הצרפתית בכללותה, והגדירה אותה "ספרדייה וקיבוצניקית" בלי אזכור למצריות או אירופאיות. בספרה **לילות ירושלים** תיארה מכבי את העולים החדשים בשנות החמישים וקראה להם "הצרפתים", כשכוונתה ככל הנראה היא למהגרים מצפון אפריקה. היא התייחסה בזלזול לשמותיהן הצרפתיים של הנשים העולות, מה שמזכיר את שינוי שמה שלה ממרי-לואיז לרחל – על שם רחל בלובשטיין, המשוררת שהייתה מזוהה עם ארץ ישראל ונופי הכנרת.⁵⁷

אלון גן אפיין את דור ה"צבר" כילידי המחצית השנייה של העשור השני ועד העשור השלישי של המאה העשרים, וטען כי רבים מבני הדור לא נולדו בארץ ישראל/פלסטין אלא היגרו אליה בגיל צעיר. כן הוא טען שהמסגרות המעצבות של דור "הצבר" היו הקיבוץ, המושב, תנועות הנוער החלוציות, בתי הספר

⁵⁵ רחל מכבי, **חול ואלונים** (מרחביה: ספרית-פועלים, 1972), 11, 20, 31-33, 49, 55-56, 62-63; מכבי, **מצרים שלי**, 53-56; רוזן, "מנעי קולך", 8-11.

⁵⁶ מכבי, **מצרים שלי**, 120-121; דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; קמחי, **ציונות בצל הפירמידות**, 71.

⁵⁷ מכבי, **חול ואלונים**, 37; מכבי, **לילות ירושלים**, 9; דור, "אשת מנהיג התנועה הלאומית", 4; רוזן, "מנעי קולך", 15, 25.

החקלאיים ומאוחר יותר המחטרות השונות, ובראשן הפלמ"ח. האירועים המעצבים של הדור הם המאבק להקמת מדינת ישראל מול הערבים והבריטים, והוא מתאפיין בחיבור רוחני לארץ, שלילת הגולה ותחושת עליונות על האחר.⁵⁸

בעבודת תזה שכתב איל קרן, נכדם של מכבי מוצרי ורחל מכבי, הוא טען שאף כי מכבי מוצרי נולד במצרים, למעשה הוא היה "צבר טיפוסי" כיוון שהתחנך בגימנסיה הרצלית, מקווה ישראל והפלמ"ח. בדומה לכך רחל מכבי חיה במושבה, התחנכה בתנועת הנוער השומר הצעיר ושירתה בהגנה ובפלמ"ח. נראה כי היא אימצה לעצמה חלק מהמאפיינים של בני דור ה"צבר", וויתרה על הזהות של בני דורה ודור הוריה באלכסנדריה. לשם כך היא בחרה במודע לאמץ חוויות ומאפיינים שיאפשרו לה לרכוש את הזהות החדשה. אחרי התבגרותה במצרים במעמד בינוני-גבוה בורגני דובר צרפתית, היא בחרה את ארץ ישראל כסביבת מגוריה בבגרות, וזו עיצבה אותה כחלק מדור ה"צבר".

⁵⁹ רחל מכבי עם יצחק שדה

⁵⁸ קרן, **מישראל למצרים ובחזרה**, 117-118; אלון גן, "השיח שגווע? 'תרבות השיחים' כניסיון לגיבוש זהות מייחדת לדור השני בקיבוצים" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב 2002), 19-28.
⁵⁹ נדב מן, **ביתמונה**. מאוסף צילומי מרגוט מאייר שדה. האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצקר, הספרייה הלאומית Nadav Mann, *BITMUNA*. From a collection of photographs by Margot Meyer Sadeh. The Pritzker Family National Photography Collection, The National Library of Israel.

ז'קלין כהנוב: לא פה ולא שם

בסוף שנות השלושים פגשה ז'קלין כהנוב את הסטודנט לרפואה איזי מרגוליס. הם נישאו ב-1941, כשהייתה בת 24, ועברו לשיקגו שבארה"ב. זמן קצר לאחר המעבר בני הזוג התגרשו, וכהנוב עברה לניו יורק. היא למדה ספרות ועיתונות באוניברסיטת קולומביה, ובמקביל עבדה בשטיפת רצפות. היא גם כתבה סיפורים קצרים, שאחד מהם, "כזאת רחל", זכה בפרס יוקרתי. בניו יורק, אל מול החברה האמריקאית שנתפסה בעיניה כהומוגנית בשל הקפיטליזם שלה, היא מצאה את מקומה בין חוגים של אינטלקטואלים גולים. שהותה בין מהגרים בני לאומים שונים בזמן מלחמת העולם השנייה אפשרה לה שוב להיות מוקפת במעין חוויה אוניברסלית.⁶⁰

ב-1946 עזבה כהנוב את ניו יורק וחזרה לקהיר. היא תיארה כיצד עם שובה למצרים מצאה כי רבים מהצעירים היהודים בני דורה עזבו אותה, ככל הנראה בשל המתח ההולך וגובר נוכח זיהוים של יהודי מצרים עם הציונות. ב-1949 עזבה כהנוב את מצרים לפריז יחד עם אחותה, אולם גם שם היא לא הצליחה למצוא את מקומה, והרגישה שביכולתה לדבר עם האנשים אבל היא איננה אחת מהם. בתקופתה בפריז היא הוציאה לאור את הרומן **סולם יעקב** וזכתה בפרס יוקרתי, וכן פגשה את המהנדס שורה כהנוב ונישאה בשנית.

בשנת 1954 היא עברה לישראל,⁶¹ שבה עסקה בכתיבה ואירחה סלון אינטלקטואלי. בכתיבתה היא ניסחה מחדש את הלבנטיניות. אייל שגיא-ביזוי זיהה בכתיבה מצד אחד את התפיסה שהלבנטיניות משמעה קבלת הטוב מהמערב ומהמזרח, אבל מן הצד השני היא גוזרת חיים בתחושת בלבול, נאמנות כפולה ועקירה. כפי שמשקף מסיפור חייה של כהנוב בצעירותה, מבטה הושפע בעיקר מתפיסות מערביות שעה שישבה במזרח. יחסה לפלסטינים בישראל נשאר דומה במידת-מה ליחסה למצרים דוברי הערבית מילדותה: מבטה נותר מעוצב על ידי נקודת מבט אליטיסטית וחיזונית לחברה שבה ישבה, והיא לא נטמעה בשיח הלאומי שסבב אותה.⁶² נראה שכהנוב, שמגיל צעיר חוותה קושי לזהות את עצמה עם תפיסת זהות מוצקה, ניסתה בבגרותה להיות גם וגם, מתוך ידיעה שהיא לא פה ולא שם. בתקופת עליית כוחה של הלאומיות המצרית והציונית, היא ניצבה מחוץ לשתייה וניסתה לשמר את התפיסה הלבנטינית והאוניברסלית שלה, שהייתה זרה ללאומיות האקסקלוסיבית.

⁶⁰ כהנוב, **בין שני עולמות**, 45; כהנוב, **ממזרח שמש**, 132-142; שגיא-ביזוי, "הקדמה", 15; דוד אוחנה, "ז'קלין כהנוב: דיוקן ים תיכוני עם גברת (הקדמה)" זקלין כהנוב, **בין שני עולמות: מסות ופרקי התבוננות** (ירושלים: כתר, 2005), 10-11.

⁶¹ כהנוב, **בין שני עולמות**, 45, 231-233; שגיא-ביזוי, "הקדמה", 15; Tal, "Jacqueline Kahanoff and the Demise of the Levantine," 244.

⁶² רונית מטלון, "ז'קלין כהנוב ופליקס מטלון: שתי פרספקטיבות, קולות מטרימים", **מזרחים בישראל** (2002): 29-34; שגיא-ביזוי, "למרות ההבדל ובזכותו", 23-24; Tal, "Jacqueline Kahanoff and the Demise of the Levantine," 242-245.

לילא מוראד: הבחירה המלאה במצריות

סוף שנות השלושים ותחילת שנות הארבעים במצרים הביאו לשיא את המחאה נגד השלטון והבריטים, ואת עליית הלאומיות האקסקלוסיבית המצרית, ששמה דגש על הערביות והאסלאם.⁶³ סרטיהם של מוראד ומזרחי יצאו לאקרנים במציאות זו, וזכו להצלחה רבה בקרב בני מעמדות שונים בחברה המצרית. כאמור, מוראד עצמה שיחקה בסרטים הללו דמויות שהיו מזוהות עם מצריות אותנטית, וקבלתה כאחת מגדולות כוכבות הקולנוע המצרי, לצד קבלתו של מזרחי כבמאי של אותם סרטים, הבליטו את העובדה שבאותה תקופה מקומם של היהודים בציבוריות המצרית נותר בעינו למרות הקונפליקט ההולך וגובר. ב-1944 עלה סרטה האחרון של מוראד עם מזרחי, ואחריו היא התחילה לעבוד עם במאים אחרים. בשנת 1946 עלה לאקרנים סרטה **לילא בית אל-פקראא** (לילא בת העניים) בבימויו של אנור וג'די, אשר העלה אמירה חברתית על מעמדות בחברה המצרית. באותה השנה וג'די ומוראד התחתנו.⁶⁴

לילא מוראד

⁶³ בת יאור, **יהודי מצרים**, 89, 113; ארליך, **נוער ופוליטיקה במזרח התיכון**, 102-109; Krämer, *The Jews in Modern*

Egypt, 143-146, 150-152.

⁶⁴ שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים", 90-91; סאחב, "לילא מראד", 194-195; Said Abdel Moneim, "Laila Murad," *Ahram Online*, 17.11.2018; Joel Cordon, "Class-crossed Lovers: Popular Film and Social Change in Nasser's New Egypt," *Quarterly Review of Film and Video* 18, no. 4 (2001): 391.

לאחר החתונה, מוראד נשארה יהודייה. וג'די העיד מאוחר יותר שהוא אהב אותה והותיר לבחירתה אם להתאסלם. אולם לאחר תקופת נישואים קצרה, מוראד החליטה להתאסלם על דעת עצמה. חנאן חמאד (Hammad), שכתבה ביוגרפיה על אודותיה, לא ביקשה בספרה לרדת לעומק שיקוליה להתאסלם, אך כן עסקה במועד פרסום ההתאסלמות – עשרה ימים בדיוק אחרי פרוץ מלחמת 1948 עם ישראל. חמאד טוענת שאין ספק כי עיתוי זה היה מכוון, כדי להרחיק את מוראד מהזיהוי היהודי שלה עם ישראל ולהדגיש את נאמנותה למצרים.⁶⁵

התגובה של הקהילה היהודית להתאסלמות של מוראד הייתה כנראה קשה, אך היא ממחישה את מקומה המרכזי בתודעת הקהילה היהודית לפני כן. בספרו של מוריס שאמס, **השיח' שבתאי**, מתואר רגע קבלת ההודעה על התאסלמותה של מוראד בשכונה היהודית בקהיר כרגע של הלם וצער. אחריו הורידו את תמונותיה התלויות מקירות בית הקפה, ולא השמיעו את שיריה. אולם ביום שלמחרת הגיעה שמועה על כך שמוראד הגיעה לבית הכנסת בחשאי כדי לבקש תפילה לעילוי זכרו של אביה, וכך חזרה האווירה החיובית סביב שמה ותמונתה הושבה אל הקיר. דבורה סטר (Starr) ניתחה זאת לא מכיוון דתי אלא מתוך היבט ההזדהות: היהודים הרגישו שבהתאסלמותה מוראד התנתקה מהם, אבל המחווה שעשתה הספיקה להם כדי להבין שהחיבור נותר.⁶⁶

מוראד המשיכה לככב בסרטים רבים, מתוכם שישה בבימויו של וג'די, ושכרה השתווה רק לזה של אום-כלת'ום ועבד אל-והאב. בין סרטיה עם וג'די היה הסרט **לילא בינת אל-אע'ניא** (לילא בת העשירים) משנת 1947, שהעלה גם הוא קריאה ביקורתית (עדינה) נגד המעמדות הגבוהים. באותה השנה יצא לאקרנים גם הסרט **שאדיה אל-ואדי** (הזמרת בנחל), שבו היא שיחקה דמות פלסטינית שסובלת מהכיבוש הישראלי. ב-1954 היא הופיעה בסרט **אל-חיה אל-חב** (החיים הם אהבה), שהילל את הצבא המצרי על מלחמת 1948, ובו היא שיחקה אחות שהתאהבה בקצין בצבא המצרי.⁶⁷

למרות התאסלמותה, מוצאה היהודי של מוראד הציב אותה בקונפליקט פוליטי. ב-1952 התפרסם במצרים סיפור שלפיו היא ביקרה בחשאי בישראל, ותרמה לצה"ל 50,000 לירות מצריות. היא הכחישה את הסיפור, ופרסמה את פירוט חשבון הבנק שלה וצילומי דרכונה כהוכחה. וג'די, שכבר לא היה נשוי לה באותה תקופה, העיד בעיתונות שהיא מוסלמית ומצרית טובה. הדבר ניקה אותה לכאורה מההאשמות, והנשיא נאצר אף העניק לה פרס על תרומתה למצרים. עם זאת, הסיפור הכתים את שמה

⁶⁵ שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים", 91; ח'ליל, "כינור המזרח", 49; Hammad, *Unknown Past*, 103–109.

⁶⁶ שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים", 90–91; בכור, "שתי אלילות הזמר המצריות", 16; רז, "אדונים ומשרתים", 76; בהג'ת, **אל-יהוד ואל-סינמא**, 133, 152; Starr, "Sensing the City", 155–156.

⁶⁷ בהג'ת, **אל-יהוד ואל-סינמא**, 104, 112; סאחב, "לילא מראד", 195–207; אנור וג'די, **לילא בנת אל-אע'ניא** (אל-קאהרה, 1946); Hammad, *Unknown Past*, 166–167.

בעולם הערבי, ובסוריה לא השמיעו עוד את שיריה ולא הקרינו את סרטיה עד שנת 1958. ובכל זאת מוראד נשארה פופולרית עוד שנים ספורות, עד שבשנת 1955 החליטה לפרוש מהזירה הציבורית.⁶⁸

בדומה לכהנוב ומכבי, גם מוראד גדלה בסביבה הטרוגנית ומגוונת ולמדה בבית ספר אירופי בילדותה. אולם היא גדלה בסביבה שקיבלה על עצמה את הזהויות המצרית והיהודית, ולצד אימוץ רעיונות אירופיים, היא לא אימצה את הזהות האירופאית. הקשרים המשמעותיים שלה כבר מילדותה היו עם דמויות מרכזיות מהקונצנזוס המצרי, אשר ליוו אותה בהתבגרותה ובבגרותה, ובמהלך הקריירה שלה הובילו אותה הישר לתוך המרכז המצרי. היא שיחקה בסרטים תפקידים שהפכו לסמלים מצריים, לצד שחקנים מצרים מפורסמים. אין לדעת אם היא התאסלמה לטובת הקריירה שלה, לטובת נישואיה או מאמונה. התאסלמותם של אמנים אחרים, כמו אחיה מוניר ועומר שריף, אולי מחזקת את הטענה שעשתה זאת לטובת הקריירה, אך הצלחתה בשנים שקדמו להתאסלמותה סותרת זאת במידה מסוימת.⁶⁹ בכל אופן ניתן לראות את התאסלמותם כתמיכה לטענה שמוראד, בהימצאה במרכז המצרי, זיהתה את עצמה קודם כול כמצרית, ועם השינויים בתפיסת הזהות המצרית והפיכתה לאקסקלוסיבית יותר – היא בחרה במאפייני הזהות התואמים. בכך היא דומה למכבי, שבחרה להזדהות עם דור ולקחה על עצמה את מאפייני הזהות שלו. אך בניגוד למכבי, שהזדהתה עם דור "הצבר" הציוני, מוראד לקחה על עצמה זהות של יחידה דורית אחרת – זאת של דור שנות השלושים המצרי, שמתוך האכזבה ממצרים הליברלית הקים מצרים ערבית-מוסלמית.

סיכום

חייהן של רחל מכבי, ז'קלין כהנוב ולילא מוראד מאפשרים מבט אל התהליכים החברתיים שעברה הקהילה היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים. כל שלוש הנשים נולדו בין 1915 ל-1918 וחוו את מצרים באותה התקופה, חיו בשכונות מודרניות מעורבות, התחנכו במסגרות אירופיות, למדו צרפתית והשתייכו לבורגנות היהודית. עם זאת, חייהן השונים הביאו אותן למקומות שונים, וכאשר הזהות היהודית-מצרית-לבנטינית ההיברידי נאלצה להצטמצם אל מול הלאומיות האקסקלוסיבית, כל אחת בחרה אחרת.

לילא מוראד גדלה אל תוך המרכז המצרי, פגשה מגיל צעיר דמויות מרכזיות מהתרבות המצרית, ועטתה על עצמה דמויות שסימלו את מצרים ואת המצרויות עצמה. כאשר אותה מצרויות שינתה את פניה והתמקדה באסלאם ובערביות, מוראד בחרה לוותר על המאפיינים האחרים בזהותה ולאמץ את הזהות

⁶⁸ "לילה מוראד הזמרת המפורסמת ממצרים ברחה לישראל", **הבוקר**, יום שלישי, 7.2.1950, 4; שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים", 92; בהג'ת, **אל-יהוד ואל-סינמא**, 84; 187-185; Beinon, *The Dispersion of Egyptian Jewry*, 84.

⁶⁹ שגיא-ביזוי, "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים", 90-91; ח'ליל, "כינור המזרח", 49-50.

המצרית בשלמותה. מנגד, רחל מכבי מעולם לא ראתה את עצמה כמצרייה, אך גם לא הרגישה בנוח כציונית החיה מחוץ לישראל וכאירופאית החיה במזרח התיכון. הציונות באותה התקופה דרשה ניתוק מהשורשים, וכך מכבי – שלא מצאה את עצמה בין הזהויות שהוצעו לה – יצאה מחוץ למסגרות ובחרה להתנתק מעברה ב"יציאת מצרים" משלה.

לעומת שתיהן, ז'קלין כהנוב לא מצאה את עצמה באף אחת מהזהויות שהוצעו לה כבר מילדותה, אבל במידה מסוימת רצתה את כולן: היא רצתה להיות מצרייה אף שלא הרגישה חלק מהחברה המצרית, הזדהתה עם המחשבה האירופית אבל לא הרגישה בבית בצרפת, ורצתה להיות ציונית אבל לא הצליחה למחוק את שאר הזהויות שלה. בניסיונה ליצוק תוכן מחודש למושג לבנטיניות, היא ניסתה להשלים עם כך שלא הצליחה להצטמצם לזהות ממוקדת אחת. אבל כאמור, ניסיונה להיות גם וגם גרם לכך שלעיתים היא הייתה לא פה ולא שם.

שלוש הדמויות הללו מלמדות על התהליך שעברה הקהילה היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים, כשנאלצה לעבור מזהות היברידיית אינקלוסיבית לזהות לאומית אקסקלוסיבית, ציונית או מצרית, וכך להעלים חלקים מהזהות ומהסיפור של אותה הקהילה.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

- וג'די, אנור. **לילא בנת אל-אע'ניאא**. אל-קאהרה, 1946.
- כהנוב, זקלין. **בין שני עולמות: מסות ופרקי התבוננות**. עורך דוד אוחנה. ירושלים: כתר, 2005.
- כהנוב, ז'קלין. **ממזרח שמש**. תל אביב: יריב והדר, 1978.
- כהנוב, ז'קלין. **סולם יעקב**. תרגום אופירה רהט. ירושלים: מכון בן צבי, 2015.
- מזרחי, תוגו. **לילא בנת אל-ריפ**. אל-קאהרה: סינמא כוזמן, 1941.
- מכבי, רחל. **חול ואלונים**. מרחביה: ספרית פועלים, 1972.
- מכבי, רחל. **לילות ירושלים**. תל אביב: הקיבוץ הארצי, 1978.
- מכבי, רחל. **מצרים שלי**. מרחביה: ספרית פועלים, 1968.
- משה דור "אשת מנהיג התנועה הלאומית המצרית הייתה ידידה של אמי." **מעריב** 18, 4.4.1978.
- Mourad Zaki and Laila. *El nour alila*. 8.7.2012.
https://www.youtube.com/watch?v=sN3_wp-qeq8.

מקורות משניים

- אהרוני, עדה. **עידן הזהב של יהודי מצרים – עקירה ותקומה בישראל: תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה-20**. חולון: אוריון, 2014.
- אוחנה, דוד. **הלבנטינית: ז'קלין כהנוב – ביוגרפיה אינטלקטואלית**. ירושלים: כרמל, 2022.
- אוחנה, דוד. "ז'קלין כהנוב: דיוקן ים תיכוני עם גברת (הקדמה)". בתוך זקלין כהנוב, **בין שני עולמות: מסות ופרקי התבוננות**, 9–30. ירושלים: כתר, 2005.
- ארליך, חגי. **נוער ופוליטיקה במזרח התיכון: דורות ומשברי זהות**. תל אביב: משרד הביטחון, 1998.
- בכור, גיא. "שתי אלילות הזמר המצריות: אום כלת'ום ולילה מוראד". **אפיריון** 105 (2005): 14–16.
- בת יאור. **יהודי מצרים**. תל אביב: ספרית מעריב והקונגרס היהודי העולמי, 1974.
- גן, אלון. **השיח שגוע? "תרבות השיחים" כניסיון לגיבוש זהות מיוחדת לדור השני בקיבוצים**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2002.
- וטיקוויטס, פאניוטיס ג'רסימוף. **תולדותיה של מצרים: ממוחמד עלי עד סאדאת**. ירושלים: מאגנס, 1987.
- זמיר, לבנה. **תור הזהב של יהודי מצרים בעת החדשה והאופציה הים-תיכונית לאיחוד בין עמי האזור**. תל אביב: כנס הפקות, 2008.
- ח'ליל, עמר זכריא. "כינור המזרח". **סגולה**, 79 (דצמבר 2016): 44–53.
- מגיד אלון, ליאת. "הבורגנות היהודית במצרים במחצית הראשונה של המאה העשרים: פרספקטיבה של מגדר ומשפחה". חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן גוריון, 2018.
- מטלון, רונית. "ז'קלין כהנוב ופליקס מטלון: שתי פרספקטיבות, קולות מטרימים". **מזרחים בישראל** (2002): 28–35.
- מיטל, יורם. **אתרים יהודיים במצרים**. ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 1995.
- סאחב, סלים. "לילא מראד... נג'מה אל-אע'ניה אל-סינמאיה". שואון ערביה (2015): 109–186.
- צורף, מירה. "מיי זיאדה – ביוגרפיה חברתית-תרבותית: מסע מן האישי אל הקולקטיבי". חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 2005.
- קמחי, רות. **ציונות בצל הפירמידות: התנועה הציונית במצרים 1918–1948**. תל-אביב: עם עובד, 2009.
- רוזן, אילנה. "מנעי קולך: קריאה ספרותית-תרבותית בזיכרונות רחל מכבי". **מגדר** 4 (2014): 1–27.
- ראפת בהג'ת, אחמד. **אל-יהוד ואל-סינמא פי מצר ואל-עאלם אל-ערבי**. אל-קאהרה: אל-היאה אל-עאמה לקצור אל-ת'קאפה, 2013.

- רוזן, אילנה. "בין שתי גברות: קריאה ספרותית-תרבותית ביצירת שתי יוצרות יוצאות מצרים, ז'קלין כהנוב רחל מכבי, על ביקוריהן בארץ ישראל המנדטורית" **פולקלור ואידיאולוגיה**, עורכת חיה בר-יצחק, 229–254. חיפה: אוניברסיטת חיפה ופרדס, 2014.
- רז, אבי. "אדונים ומשרתים: הקהילה היהודית במצרים ובני הארץ המוסלמים בראי הספרות היהודית-המצרית במחצית הראשונה של המאה העשרים." **פעמים** 102/101 (2005): 63–79.
- שגיא-ביזוי, איל. "הקדמה." בתוך זקלין כהנוב, **סולם יעקב**, תרגום אפרת רהט, 7–50. ירושלים: מכון בן צבי, 2015.
- שגיא-ביזוי, איל. "יהודים בתעשיית הקולנוע במצרים." **הכיוון מזרח** 7 (2003): 83–98.
- שגיא-ביזוי, איל. "למרות ההבדל ובזכותו," **הכיוון מזרח** 22 (2011): 18–25.
- שיף, טלי. "בין מינוריות למז'וריות: ז'קלין כהנוב ופרויקט ה"ישראלזציה" של הלבנטיניות" חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2009.
- Abdel Moneim, Said. Laila Murad. *Ahram Online*, 17.11.2018.
- Abdulhaq, Najat. *Jewish and Greek communities in Egypt: Entrepreneurship and business before Nasser*. London and New York: I.B. Tauris, 2016.
- Aharoni, Ada. "The image of Jewish Egypt in the writings of Egyptian Jewish authors in Israel and abroad." *The Jews of Egypt: A Mediterranean Society in Modern Times*, edited by Shimon Shamir, 192–198. Boulder: Westview Press. 1987.
- Armbrust, Walter. "Long Live Patriarchy: Love in the Time of 'Abd al-Wahhab'." *History Compass* 7, no. 1 (2009): 251–281.
- Beinin, Joel. *The Dispersion of Egyptian Jewry: Culture, Politics, and the Formation of the Modern Diaspora*. Berkeley, CA: University of California Press, 1998.
- Burke, Edmund. *Struggle and Survival in the Modern Middle East*. London: I. B. Tauris, 1993.
- Danielson, Virginia. "Layla Murād." *Middle East Studies Association Bulletin* 30, no. 1 (1996): 143–145.
- Gershoni, Israel, and Jankowski, James P. *Egypt Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood 1900–1930*. New York, NY: Oxford University Press, 1986.
- Hammad, Hanan. *Unknown Past: Layla Murad, the Jewish-Muslim Star of Egypt*. Redwood City, CA: Stanford University Press, 2022.

- Hochberg, Gil Z. "'Permanent Immigration': Jacqueline Kahanoff, Ronit Matalon and the Impetus of Levantinism." *Boundary* 231, no. 2 (2004): 219–243.
- Kramer, Gudrun. *The Jews in Modern Egypt, 1914–1952*. London: I. B. Tauris, 1989.
- Laskier, Michael M. *The Jews of Egypt, 1920–1970: In the Midst of Zionism, Anti-Semitism, and the Middle East Conflict*. New York, NY: New York University Press, 1992.
- Mannheim, Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge*. Edited by Paul Kecskemeti. New York, NY: Oxford University Press, 1952.
- Mestyan, Adam. *Arab Patriotism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017.
- Miccoli, Dario. *Histories of the Jews of Egypt: An Imagined Bourgeoisie 1880s–1950s*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.
- Ronen, Ofer and Seroussi, Edwin. *Hayrana-Laih*. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, Jewish Music Research Center (April 2013), [http://www.jewish-music.huji.ac.il/content/hayrana-laih\(30/11/2018\)](http://www.jewish-music.huji.ac.il/content/hayrana-laih(30/11/2018)).
- Shafik, Viola. "Variety or Unity? Minorities in Egyptian Cinema." *Orient* 36, no. 4 (1998): 627–648.
- Shafik, Viola. *Popular Egyptian Cinema: Gender, Class, and Nation*. Cairo and New York: American University in Cairo Press, 2007.
- Starr, Deborah A. "Sensing the City: Representations of Cairo's harat Al-Yahud." *Prooftexts* 26, no. 1 (2006): 138–162.
- Tal, David. "Jacqueline Kahanoff and the Demise of the Levantine." *Mediterranean Historical Review* 32, no. 2 (2017): 237–254.
- Talhami, Ghada. "Murad, Layla." *Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa, Gale Virtual Reference Library*. Lanham: Scarecrow Press, 2013.